

MÉS SOBRE L'ORIGEN DEL CAT. *INXA*, *INXAR*, I CAST. *HINCHA*

Joseph GULSOY
Universitat de Toronto

Per a l'amic Max Cahner

La problemàtica de l'origen del català *inxà* 'malvolença', de diversos components, és de complicació desesperant. Va ser estudiat per Joan Coromines (= Cor.) a l'article corresponent del *DECat* (IV, 861) i per Germà Colón (= Col.) en una comesa de 1986; aquests erudits van intentar d'explicar *inxà* com a un manlleu del cast. *hincha* 'encono'. El que signa aquestes línies (G.) en un article de 1991 va tractar de provar que *inxà* és mot català de soca-rel, de creació expressiva. Aquest estudi va provocar, recentment, una nota-rèplica per part de Col. (1999) [2001], destinada a invalidar la hipòtesi allí defensada.

Una nova consideració dels fets m'ha convençut que la tesi del castellanisme es recolza en fonaments poc fermes i no es pot sostenir, i que la hipòtesi de creació expressiva tal com era presentada en G. 1991 necessitaria unes lleus revisions, però altrament és defensable i fa possible resoldre satisfactòriament el problema bàsic i altres secundaris.

Emprenc, doncs, l'estudi del tema una vegada més, ara amb una nova perspectiva, tot lamentant que em serà necessari repetir una bona part del que s'ha dit en G. 1991. Hi enfocaré, a més, la història del cast. *hincha*.

PRELIMINARS

1. El cat. *inxà* és avui d'ús regional, propi del balear i dels parlars del nord-est, altrament no ben conegut. Ultra el significat de 'malvolença, irritació, provocació' té un aplec de sentits materials: 'estelleta', 'pua, punxa (de plantes)', 'una mena d'empelt', i, a més, 'llengüeta d'un instrument de vent (clarinet, flabiol, etc.)'. En aquest darrer sentit existeix una variant *guinxà*, que significa, a més, 'osca en angle molt agut a un costat de l'orella que es fa com a senyal als caps de bestiar'. Al costat del substantiu *inxà* 'malvolença' es dona el verb *inxar* 'provocar, instigar'.

Notem que *inxà* 'mena d'empelt' apareix en l'obra de l'agrònom Fra Miquel Agustí, *Secrets d'Agricultura*, publicat a Barcelona el 1617, i tant *inxà* 'malvolença' com l'infinitiu *inxar* es documenten en escrits de finals del s. XIV i en el rimari antic, el *Torcimany*, de Lluís d'Averçó, que és de c. 1390.

Aquest darrer recull dedica a *inxà* quatre entrades, dos de substantius i dos de verbs, proveïts de significats, si bé en més d'una glossa el sentit o propòsit expressat no queda transparent al lector modern, i ha donat peu a interpretacions diferents. Aquest fet va ser un dels factors que van influir en la trajectòria de la recerca.

Heus ací les entrades del *Torcimany*:

1. «*inxà*, per lo siulet de la bombardà»
2. «*inxà*, per desgrat»
3. «*inxà*, per inflar»
4. «*inxà*, per aiçar». (rima 535, 1-4).

La glossa 2 *inxà* 'desgrat' s'entén com 'mal grat, malvolença', el sentit normal del mot. La glossa 1 *inxà* 'lo siulet de la bombardà' s'ha interpretat per Col. com «xiulet (cast. *silbato*) de l'instrument músic antic la bombardà», usat amb referència a 'la llengüeta' (d'un instrument de vent), i per G. com «xiulet, so de xiulament que produeix l'artefacte de guerra». Notem que la diferent manera d'interpretació també va afectar la direcció de la recerca de Col. i de G. Amb tot, però, ara puc dir que Averçó podria haver pensat en la 'llengüeta' o bé 'en el so de xiulament', car segons que ací formularem el sentit de 'la llengüeta' s'explica com a una extensió del so de xiulament (§ 13).

La glossa 3 *inxà* 'infla' representa la forma conjugada del verb castellà antic *inchar* (INFLARE) —un dels elements castellans inclosos en aquest rimari.

I la glossa 4 *inxà* 'aiça' (= 'aquissa'), forma conjugada d'*inxar*, també s'ha interpretat diferentment. Jo hi veig el verb català *inxar* en el sentit primitiu d' 'aquissar, instigar' a la vista de *inxat* 'dividit per discòrdies' que apareix en un doc. de 1398, i l'ús modern d'aquest verb, i interpreto la juxtaposició de la glossa 3 *inxà* 'infla' i 4 *inxà* 'aiça' un intent d'Averçó de diferenciar entre el significat del verb castellà *inchar* i el català *inxar*.

L'aparició del verb castellà *inchar* en el *Torcimany* no ha d'estranyar. Observem que aquest rimari, que era la segona part del tractat retòric i gramatical d'Averçó, fou compilat per a l'ús dels poetes del Consistori de Barcelona (en projecte pels 1390). Conté ultra el cabal català, molt ric, mots provençals, i cert nombre de castellans i alguns d'aragonès. És sabut que els poetes catalans encara usaven elements provençals en el seu llenguatge, i això ens explica la presència dels mots occitans. No sabem exactament com s'hi explica la presència castellana, i només podem conjecturar que Averçó satisfieia una necessitat sentida en l'ambient literari de la Corona d'Aragó, pels volts del xv, de població catalana i aragonesa.

Casas Homs, l'editor del *Torcimany*, comenta el contingut castellà d'aquest rimari en la 'Introducció' (p. lxxii-lxxiii); es refereix als mots castellans com a «castellanismos», però no ho hem d'entendre amb el matís de mots castellans adoptats pel llenguatge quotidià. Trobarem en el *Torcimany*, al seu lloc propi, parelles de tipus *mare / pare* (cat.), *maire / paire* (occ.) i *madre / padre* (cast.). En certs casos Averçó distingeix entre alguns homòfons castellans com «*lutxa*, per la luyta» (subst.) i «*lutxa*, per luytar» (verb); entre homòfons catalans i castellans com «*cosina*, per parenta» i «*cosina* [llegiu per cast. ant. *cozina*], per la cuina». I de manera semblant, doncs, entre la forma verbal castellana *inxà* 'infla' (INFLARE) i la forma verbal catalana *inxà* 'aiça' (= 'aquissa, incita').

LA PROBLEMÀTICA

2. a) Els problemes que enfronten el filòleg són: a) quin origen tenen *inxà* 'malvolença' i el verb *inxar* 'aquissar, provocar', b) si *inxà* 'malvolença' i *inxà* 'estelleta', semànticament tan dispars, són un mateix mot o homònims d'origen diferent; c) com s'explica la parella *inxà* / *guinxa* 'llengüeta d'un instrument de vent', i d) si *guinxa* 'llengüeta' i *guinxa* 'senyal de bestiar, en forma d'una osca' serien el mateix mot.

De tota manera, l'estudi etimològic sobre *inxà* 'malvolença' / 'estelleta', 'empelt', 'llengüeta' havia de tenir en compte l'infinitiu *inxar* 'aquissar, provocar' i també *guinxa* 'llengüeta'.

QÜESTIÓ DE L'ORIGEN

3. Els autors del *DCVB* a l'hora de dreçar l'article *inxà* no disposaven de documentació medieval; el testimoni més antic que tenien era un exemple d'*empelt d'inxà* procedent de l'esmentat llibre de Fra Agustí (1617). Segons les seves dades *inxà* 'estelleta' tenia ús en els parlars del nord-est, i disposaven del següent exemple de l'autor Martí Genís i Aguilar, «... demostrava bé que alguna *inxà* li punyia a dins», on veiem l'imatge d'una estelleta clavada a la carn que fa patir; i coneixien *inxà* 'malvolença' com a mot usual a Mallorca i Menorca.

Van ordenar l'article *inxà* considerant el significat d' 'estelleta' primari, el de 'llengüeta' secundari, i el de 'malvolença, irritació' tercer i figurat, i d'acord amb aquest esquema van assignar a *inxà* un probable origen en llatí *infula* 'posteta llarguera' (s.v.). Al parer dels autors del *DCVB*, doncs, el sentit de 'malvolença, irritació' s'hauria originat de la idea de «estelleta a la pell que irrita». Pel que fa a l'origen d'*inxar* 'instigar, provocar' donen a entendre que s'hauria format del substantiu *inxà*.

Aquesta etimologia va provocar una crítica acerba de Cor. a l'article *inxà* 'irritació, rancúnia' del *DECat* (IV, 861a42ss.). Com hi va afirmar el gran filòleg, el resultat de -F'L- no seria en *x* en català, i, a més, *infula* «no va designar mai altra cosa que les vetes de llana blanca i vermella que adornaven ... la testa dels sacerdots i de les víctimes sacrificades dels pagans, mot absolutament mancat de descendència romànica» (IV, 861a50ss.); endemés, va afegir Cor. que l'aplec [-nš-] es dona en català només en uns pocs mots com a resultat de -N + TĪCA (*manxa* MANTĪCA, *panxa* PANTĪCA), i que altrament indicaria un origen estranger: castellà, francès, o mossàrab o italià (IV, 861a 55).

Cor. va demostrar així que no hi havia manera de remuntar *inxà* a una base en llatí, i va suggerir alhora que l'origen d'aquest mot català s'ha de veure en una llengua germana. En realitat, però, ja hi pensava en la família cast.-port. *hincha* / *incha* que té semblança fonètica remarcable amb el cat. *inxà* i que té el mateix sentit de 'malvolença', i de fet en el *DCEC* (1953-57) i en el *DECH* (s.v. *hinchar*) havia declarat el mot català un manlleu del cast. *hincha* (III, 365b46ss.).

Ara bé, notem que el castellà *hincha* comença a aparèixer en les obres lexicogràfiques des del *Diccionario de Autoridades* (1726-1739), definit allí com 'odio, encono o enemistad' i il·lustrat amb un exemple del *Cuento de cuentos* de Quevedo (1626). El *Diccionario de la lengua española* de la Reial Acadèmia Espanyola (19^a ed. 1970) qualifica *hincha* de mot familiar, i, en efecte, amb aquest caràcter és usat en l'obra d'alguns escriptors moderns com Goytisolo, Arniches, Gironella, usualment en les locucions *tener / tomar hincha* (con alguien) (Col. 1986:

436). Afegim que *hincha* significa també ‘partidario apasionado de un equipo deportivo’ (anglès *fan*), que es considera un argentinisme (*DCEC / DECH* III, 365b, 41), però té ús extens gairebé en tot el domini (Col. 1986: 437).

Hincha sol explicar-se com a un postverbal del verb *hinchar* ‘inflar’ (INFLARE), en el matís de ‘inflamarse’.¹ Malkiel (1954: 168) considera *hincha* mot de l’època clàssica de l’espanyol, i igualment Cor. (*DECat* s.v. *inxà*), i, en efecte, la curiosa documentació que ens dona Col. (1986: 436)² corrobora aquesta opinió, i és que aquest lexema fa la seva aparició en els texts del segle XVI (només dos exs.: 1511, 1580) i esdevé freqüent des del XVII. No obstant això, la documentació de Col. inclou, a més, un exemple d’*incha* ‘odio’ en la *Primera Crónica General de España* (de c. 1270), fet que fa repensar la qüestió de la data de derivació. ¿S’ha de suposar que *incha* ‘odio’ s’hauria format d’*inchar / finchar*³ ja a la primera meitat del s. XIII o abans segons ho suggeriria l’exemple de la crònica d’Alfons el Savi? ¿Com s’explicaria el seu caràcter d’hàpax? ¿A què es deuria l’interval de més de dos segles abans que torni a reaparèixer? O bé, ¿hem de suposar que *incha* ‘odio’ de l’obra del rei savi, de to formal, seria mot diferent d’*hincha* ‘encono, enemistad’ del s. XVI, de to popular, aquest format d’*hinchar* i l’altra d’un origen encara no determinat?

Pel que fa al port. *incha* (var. *encha*) ‘desavença, aversão’, la documentació és esparsa. Machado en el seu diccionari etimològic portuguès (2^a ed., 1977) nota que és mot del s. XVI «segundo Morais».⁴ Col. indica que la 7^a ed. de Morais duu *incha*, sense context, i nota que *incha* ‘odio’ apareix en els *Orígenes da lingua portuguesa* de Nunes de Leão (1606), que el qualifica de «plebeu»; Col. mateix troba aquest mot en el *Thesouro da Lingoa portuguesa* (1647), «*incha*, desavença...». En el *Novo Dicionário da Língua Portuguesa* de Cândido de Figueiredo (5^a ed., Lisboa 1940) *incha* «aversão, desavença» es considera «plebeu» i «desusado». El *DECat* (IV, 861a, 17) assenyala l’aparició de la variant *encha* en els *Subsidios* (1900-01) d’A. Cortesão.

ESTUDI DE COROMINES

4. A l’article *inxà* del *DECat* (IV, 861) Cor. es va dedicar a provar l’origen castellà d’aquest mot català. A aquest fi, va subratllar, sense oferir proves definitives, que es tracta d’un mot de to familiar i fortament afectiu com ho és el castellà *hincha*. D’aquest darrer mot Cor. coneixia només dos testimonis del *Cuento de cuentos* de Quevedo (1626), i, evidentment considerant-lo de recent formació per aquells anys, va deixar a entendre que *inxà* seria un préstec de si fa no fa del s. XVII. Això, però, li presentava un greu entrebanc cronològic, puix que la seva documentació catalana d’*inxà* incloïa dos exemples rossellonesos de 1396 i 1398, que havia reproduït de l’*Inventari de la Llengua Catalana* (inèdit) de B. Alart —una de les fonts importants del *DECat*. Tanmateix, convençut com estava que el mot català no es podria explicar

1. Diez (IIb, 459), Meyer-Lübke (*REW* 4406), Coromines (*DCEC* II, 922a6 / *DECH*, 365b4, *DECat* IV, 861a6)

2. Col. va aprofitar els materials inèdits del *Diccionario histórico* de la Reial Acadèmia Espanyola.

3. És sabut que el reflex d’INFLARE en castellà havia rebut una *f*-adventícia i que a l’època medieval alteraven *inchar* i *finchar* (després *hinchar*); tracta aquesta qüestió Malkiel en el seu article de 1954 (*RLiR* XVIII: 161-91), i Coromines a l’article *henchir* del *DECat*.

4. Morais, 1812².

sinó com a un castellanisme, no va vacillar de declarar que la data dels dos testimonis, 1396 i 1398, seria «indubtablement errada» per 1696 i 1698 (*DECat* iv, 861b, 31, i n. 3): una afirmació que ens deixa perplexos més que més perquè ell sempre havia vingut subratllant, a les pàgines del *DECat*, la meticulositat de l'arxiver rossellonès en qüestions paleogràfiques.

Cor. comptava, a més, amb les dades del *Torcimany* (c. 1390) sobre *inxà*, i una vegada més es va veure obligat a defugir la dificultat per una explicació gratuïta. La inclusió d'*inxà* en aquest rimari, ens diu, no deu sorprendre, car «per a una obra així la raríssima rima *-inxà* era preciosa» i majorment «quan li veiem admetre [a Averçó] inclús el verb purament castellà *inxà* per 'inflar'» (*ib.*, 861b, 41ss.). Cor. hi va reproduir les altres glosses del *Torcimany* sense cap comentari.

A més, Cor. tot notant que ell mateix no havia sentit mai *inxà* 'estelleta' en els parlars del nord-est, que ell bé coneixia, va expressar el dubte que tingués la distribució geogràfica que li assignava el *DCVB*.

Pel que fa a l'origen dels sentits materials d'*inxà*, o sigui, d' 'estelleta', Cor. no va veure dificultat de derivar-lo d'*inxà* 'malvolença'. El punt de partida seria la idea d' 'irritació' o 'inflamació' causada per una esberla o bocí d' estelleta clavada a la pell. Té interès de recordar que la mateixa idea fou postulada pel *DCVB*, si bé amb els termes trastocats: anant de 'estelleta a la pell' a 'irritació, malvolença'. De tota manera, aquesta explicació de Cor. era ben raonable, com veurem, però, en general, l'article *inxà* del *DECat* es pot considerar un dels menys reeixits d'aquest gran diccionari.

ESTUDI DE COLÓN

5. No va trigar gaire l'article de Col. (1986): "Precisiones y complementos sobre el español *hincha* 'encono', portuguès *incha* y catalán *inxà*" (reproduït amb lleus afegits en Col. 1989), la finalitat del qual era, com suggereix el títol, introduir precisions i dades complementàries, a fi de millorar el tractament de Cor., amb qui Col. compartia l'absoluta certesa que el cat. *inxà* degué ser un préstec del cast. *hincha*. La seva documentació d'aquest mot, ben completa, incloïa, com sabem, el testimoni d'*incha* 'odio' de la *Primera Crònica General* (c. 1270), ço que al seu judici superava l'entrebanc de cronologia. A més, Col. va cridar l'atenció sobre un exemple de *lobos finchados* 'lobos rabiosos' en les *Coplas de Mingo Revulgo*, com a testimoni important per l'aspecte semàntic de la qüestió. Això era, en efecte, una indicació que la llengua feia ús freqüent de *hinchar* / *finchar* en el sentit de 'irritar-se', però notem que la data del text de les *Coplas* és c. 1475, i així aquesta dada no podia servir com a testimoniatge d'una derivació que suposadament havia tingut lloc en el s. XIII. Col. 1989 hi afegeix encara el testimoni d'*hinchar los carrillos* 'irritar-se' del *Quixot* de Cervantes (p. 165). Ara bé, la locució més usada amb aquest valor era *hinchar las narices*, i d'aquesta sí n'hi ha exemples antics, però fins i tot això no era prova d'un testimoni decisiu (veg. § 11).

Col. va demostrar que no era justificat el dubte expressat per Cor. sobre la distribució geogràfica que donava el *DCVB* dels sentits materials d'*inxà*, i va enriquir la documentació sobre *empelt d'inxà* citant llargs passatges de l'esmentat llibre de Fra Agustí, *Secrets d'Agricultura* (1617). Disposava de dos testimonis d'*inxà* 'malvolença', un procedent d'un escrit de 1396 de la cancelleria reial i un altre de 1428 de Mallorca, i així va mostrar que no hi havia cap error en la data dels documents rossellonesos de 1396 i 1398 com ho havia declarat Cor.

I com que, d'altra banda, la primera atestació d'*incha* 'odio' (de c. 1270) antedatava la do-

cumentació catalana d'*inxà* 'malvolença' més d'un segle, Col. podia afirmar: «lo más plausible es que sea un viejo castellanismo» (1986: 445).

Conscient, però, que aquesta afirmació es fonamentava en la presència d'un sol exemple, Col. va notar que l'hàpax tenia el suport de la tradició manuscrita de la crònica: «variantes: *incha*, *yncha*, *fincha*; además del disparate *fecho*» (*ibidem*). Col. així va provar que *incha* era mot existent, però intriga la lliçò *fecho*, i una anàlisi del rerefons dels manuscrits suggereix que aquesta forma no fos, al capdavant, un disbarat.

Mirem els fets: *incha*, *yncha* apareixen en manuscrits E (s. XIII) i LT (s. XIV); la variant amb *f*-, *fincha*, és la lliçò dels manuscrits OC (s. XIV): ço que es pot considerar normal, puix que *incha* 'odiu' s'associava amb *inchar* 'inflar' i aquest infinitiu alternava amb *finchar* en la llengua antiga (cf. § 7, 2); els manuscrits BU que han grafiat *fecho* són del XV: ço que indicaria que el mot ja no era entenedor per als copistes d'aquella centúria.⁵

I com s'explicaria la manca de documentació del mot castellà durant més de dos segles? Col. va trobar expedient aquesta explicació: «las formas catalanas documentadas de 1396 y 1428 [a les quals podia afegir les de 1396 i 1398, i la del *Torcimany*, c. 1390] son una confirmación de la persistencia del lexema, exactamente en el período en que no se ha hallado todavía documentación castellana» (1986: 445).

Pel que fa a la provenença dels sentits materials d'*inxà*, Col. va dissentir de Cor., preferint de relacionar-los amb el gal·loromànic *anche* / *enche*, família de múltiples sentits que comparteix amb el mot català el de 'llengüeta d'un instrument de vent', documentat en francès des de 1530 (*FEW* XV, 21). El *FEW* considera 'llengüeta' el significat secundari d'*anche* / *enche*, i sota el primari reuneix les accepcions de: 'goulot de fontaine', 'robinet de tonneau', 'tuyeau par lequel on fait sortir le vin du tonneau', 'cannelle d'une cuve'.

Ara bé, Col. va tractar de demostrar que també existirien afinitats entre aquests sentits d'*anche* / *enche* i els sentits materials del cat. *inxà* 'pua', 'estelleta', 'mena d'empelt'. Referent a aquesta equiparació, deia: «convengamos ... en que es muy arduo separar unos tipos léxicos, cuya noción fundamental es *canilla*, *tubo*, *caño* de nuestro catalán septentrional *inxà* con su semantismo concreto», i: «En las Galias y en Cataluña se trata siempre de una varilla o palo que se inserta en otro cuerpo, ya sea un injerto, una canilla de tonel o incluso el radio de una rueda» (p. 444).

Així, doncs, Col. va considerar *inxà* 'estelleta', etc. mot independent, un homònim d'*inxà* 'malvolença', emparentat amb *anche* / *enche*, i, alhora va declarar inadmissible l'etimologia germànica que hom sol assignar a aquesta família: «El étimo germánico *ANKJA generalmente aceptado (p.ej., *REW*, núm. 447 o *FEW*, xv, p. 21) no resulta satisfactorio. Postular un fránico *ANKJA o un gótico-burgundo *INKA que den razón de las formas en *anche* o *enche* me parece vano esfuerzo. Del catalán *inxà* prescinden todos» (1986: 449, n. 29). Pel que fa a l'origen d'*anche* / *enche*, això «aún és un problema, uno más, en el largo camino de la investigación etimológica» (p. 445). En tot cas, tal com ho pensava Col., el problema de l'origen d'*anche* / *enche* s'ha d'estudiar tenint en compte el mot català.

6. En la rèplica de 1999 Col. va reafirmar la validesa de la seva tesi amb les dues premisses: a) que *inxà* 'malvolença' seria un manlleu antic del cast. *hincha*, i b) *inxà* 'estelleta', 'llengüeta' és un homònim emparentat amb *anche* / *enche*, d'origen desconegut.

Notem que Col., igual que Cor. abans d'ell, no va tenir en compte l'infinitiu *inxar* 'aquisar, instigar', que, com sabem, era tan antic com *inxà* 'malvolença', i que havia de figurar en

5. Vegeu *Primera Crònica General* I, p. 310, n. 16, per a les variants de manuscrit, i I, p. LVII-LXII per a la data dels manuscrits.

l'estudi etimològic. Es recordarà que jo havia establert l'antiguitat d'aquest verb a la vista d'*inxat* del doc. de 1398 (esmentat a l'article *inxà* del *DECat*) i de la glossa 4 del *Torcimany*: *inxà* 'per aïçar' (verb català) enfront de la glossa 3 *inxà* 'per inflar' (verb castellà) (§ 1).

Ara bé, tot indica que Col. no s'havia fixat en l'esmentat testimoni d'*inxat* i aquest fet va perjudicar la seva anàlisi de les glosses 3 i 4 del *Torcimany*. Mirem el seu raonament: «3 *inxà* 'per inflar', forma conjugada de *inxar, es un *castellanismo* evidente [subratllat meu], ... *inxà* 'aïçar', també forma conjugada de *inxar, está dentro del contexto semántico considerado, puesto que *aïssar* es 'azuzar, incitar (los perros a que ataquen)» (1986: 441).

Aquest comentari lacònic es deixa interpretar com: Averçó hi havia posat *inxà* en dues glosses com a formes conjugades d'un castellanisme *inxar en català en els sentits de 'inflar' i 'aïçar' ('aquissar'). L'ús de l'asterisc és intrigant, car no es veu com es podria donar una forma verbal *inxà* sense la presència d'un infinitiu. És evident que la interpretació de les dues glosses havia causat prou dificultat a Col., qui, havent considerat poc plausible la presència d'un castellanisme *inxar* en català amb els sentits d' 'inflar' i 'aquissar', l'havia qualificat, discretament, de hipotètic.

Sigui el que sigui, l'existència del verb *inxar* en català antic és un argument de pes contra la tesi del castellanisme, puix que no es veu com el català hauria pogut pendre al castellà el mot *inxà* 'malvolença' juntament amb el verb *inxar* amb el sentit d' 'aquissar, provocar'. No oblidem que en castellà antic tenim, com a una dada segura, només un substantiu *incha* 'odio', el qual, en tot cas, a jutjar pel seu caràcter d'hàpax no podia tenir, ja a l'època de la seva aparició (c. 1270), molta vitalitat i empena per a poder imposar-se en català. Altrament, com veurem, segons indicis *inxà* i *inxar* tenien força arrelament en tot el domini lingüístic català en el segle XIV, i aquest fet a penes es pot justificar per l'admissió d'aquests mots d'una llengua veïna. Hi ha, doncs, raons suficients per a abandonar del tot la idea d'explicar el català *inxà* 'malvolença' com a un manlleu antic del castellà.

Col. 1986 tampoc no sembla haver-se adonat de la presència de la variant *guinxa* 'llengüeta', que havia de considerar-se en la discussió de l'origen d'*inxà* 'llengüeta'. En tot cas, la seva decisió de declarar inadmissible l'etimologia germànica postulada pel *FEW* era precipitada. S'ha de reconèixer que el problema de l'origen d'*anche* / *enche* és ben complicat ateses les variants regionals fonètiques, entre el nord i el sud de França, no fàcilment conciliables. En aquest sentit, la postulació de les dues alternatives per part del *FEW* tenia el mèrit de superar si més no aquesta dificultat: *ANKJA per als parlars del nord on trobem formes en [č] i [ts] i *INKA per al domini occità, on alternen *encho* i *enco* (-o < -a). Notem: «Dazu kommt, das die occit. formen zum grossen teil nicht -ch-, sondern -c- haben» (*FEW* XV, 21a). No cal dir que aquesta alternança *encho* / *enco* representa el resultat de la -*KA* palatalitzada i no palatalitzada. De fet, la distribució d'*encho* amb [č] i *enco* amb [k] correspon —segons les dades del *FEW*— si fa no fa a la línia de demarcació entre els parlars occitans del nord (de Limousin, Auvernya, Périgord) i els del sud (llenguadocià, marsellès, etc.), i que aquesta diferència assenyala *per força* una base *INKA, com ho havia pensat el qui va redactar l'article *ANKJA del *FEW* (Wartburg mateix?). Aquest fet és ineludible, i a penes val la pena de repetir que el mot català no pot tenir parentiu genètic amb *anche* / *enche*, car no hi ha manera de derivar *inxà* d'*INKA.

L'ESTUDI DE GULSOY

7. G. en una comunicació de 1990 [publicada el 1992], llegida al Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica, va indicar que la presència d'*inxar* 'aquissar, provocar' en català antic al costat d'*inxà* 'malvolença' obligava a cercar una altra etimologia (p. 42), i, en efecte, va tractar aquesta qüestió a l'article de 1991, "Català *inxà* 'malvolença', castellà *hincha* i portuguès *incha*: història i origen".

1) G. hi va intentar de demostrar que *inxà*, junt amb *inxar*, seria de creació expressiva, que al llarg de temps hauria tret rebrotos com 'pua, punxa', 'estelleta', i que els dos mots —*inxà* i *inxar*— s'haurien format damunt un exhortatiu *insa!* dirigit a un gos en funció de mandat perquè arremeti.

Amb aquest motiu, G. va cridar l'atenció sobre altres verbs amb sentit d' 'aquissar' que havien tingut un desenvolupament similar. Va subratllar particularment coincidències amb el verb *aïçar* 'aquissar' (escrit també *ahissar*, *hissar*), format damunt l'exhortatiu *itsa* / *issa*.

2) G. trobant difícil que el cast. ant. *incha* 'odio' es pogués derivar, ja en el s. XIII, d'un sentit figurat, no bàsic, d'*inchar* / *finchar* (INFLARE), va postular que aquest mot, i també el port. *incha*, serien de creació expressiva, formats paral·lelament al cat. *inxà*, de l'exhortatiu *inča* / *inša*, i a favor d'aquesta postulació va cridar l'atenció sobre la sèrie de verbs, que l'exhortatiu *itsa* / *issa* havia originat: d'una banda, el cat. *aïçar* 'aquissar' i fr. ant. *hicier* 'animar, aquisar', i cast. antic *aïçar* 'aquissar' (la presència del qual endevinem dels rastres que n'havien restat en alguns parlars regionals), i d'altra banda, els verbs romànics de significat nàutic: cast. *izar*, cat. *hissar*, fr. *hisser*, port. *içar* i it. *issare*.

G. va notar, a més, que tant en castellà com en portuguès hauria existit, al principi, un verb *inchar*, format paral·lelament al cat. *inxar* 'provocar, irritar', però que aquest verb s'hauria associat de bon principi amb *inchar* 'inflar' en ambdues llengües «no sols per raons d'homofonia sinó, a més, pel fet que *inchar* 'inflar' es prestava a expressar la mateixa idea semàntica en frases com *incharse de ira*» (1991: 411).

3) En la formació dels sentits materials d'*inxà* 'estelleta', 'empelt', el punt de partida seria «'irritació' o 'inflamació' causada per una esberla clavada a la carn», tal com havia suggerit Cor. La informació disponible no deixava dubtes sobre aquesta derivació.

4) La glossa 1 del *Torcimany* «*inxà*, per lo siulet de la bombardà» s'ha d'entendre, a la vista de *guinxar* 'xisclar' (mot d'onomatopeia) en català antic, com 'xiulament': so que produeix l'artefacte de guerra en llençar un projectil, o com so de xiulament que fa l'instrument de música, la bombardà. Val a dir que G. postulava així l'existència d'*inxà* / *guinxà* 'xiulament' en català antic, basats en el so onomatopèic *inšš* / *ginšš*.

5) *inxà* 'llengüeta', igual que 'empelt', representaria una aplicació d' 'estelleta', tal com havia suggerit Cor. (*DECat* IV, 861b, 55), però G. va pensar que *inxà* 'xiulament' hauria estat particip en aquesta aplicació.

Ara, en aquesta ocasió reviso en part els punts tractats en núm. 4 i 5. El cas és que G. 1991 tot i haver donat raons per l'existència de *guinxà* 'so de xiulament' en català antic, no l'havia relacionat amb *guinxà* 'llengüeta' de l'època moderna. Com he suggerit ja (§ 1) *inxà* / *guinxà* 'llengüeta' s'explica com a una extensió semàntica de *inxà* / *guinxà* 'so de xiulament' (veg. § 13).

Reviso també la qüestió tractada en núm. 2. Una nova anàlisi dels fets suggereix que tenen origen diferent el cast. ant. *incha* 'odio' —explicable com a mot de creació expressiva—, i *hincha* 'encono' (del segle XVI), explicable com a derivat del verb *hinchar* (INFLARE); el port. *incha* 'desavença', que fa la seva aparició en el s. XVI, s'explica com a derivat d'*inchar* (INFLARE).

RÈPLICA DE COLÓN

8. Col. va titular la seva nota: “Discordia concors: A Reply to J. Gulsoy’s Articles on Cat. *inxà*, Cast. *hincha*, Port. *Incha*” (1999) [2001].⁶ Com hi queda manifest en el títol, Col. expressa la seva discòrdia amb G. en termes d’amistat.⁷ Així, hi declara primerament que la hipòtesi d’aquest, o sigui, la que considera *inxà* ‘malvolença’ de creació expressiva, «is as defensible as the other [‘la seva hipòtesi]», i subratlla: «neither can be accepted apodictically» (p. 110). Això dit, però, continua a delinear uns punts de l’argumentació de G. que, al seu juí, són discutibles, i per tant la tesi defensada s’ha de considerar inadmissible.

1) Col. troba problemàtic explicar per la mateixa base onomatopeica el cast. *hincha* ‘odio’, que a diferència del mot català *inxà*, no havia tingut derivats com ‘estelleta’, ‘empelt d’inxà’, etc.: «What is certainly impossible is that the hissing sound which one might suppose at the origin of *hincha* ‘hatred’ is also the basis of Cat. *inxà* ‘splinter, sliver’, ‘punch, awl’, ... ‘reed of certain wind instruments’» (1999: 110).

Ara bé, l’explicació donada en G. 1991 deriva el cast. *incha* ‘odio’ de l’exhortatiu *inča!* tot notant que aquest mot fou associat amb el verb *inchar / finchar* (INFLARE). De tota manera, com he suggerit ja en aquest nou plantejament del tema, separo *incha* ‘odio’ (c. 1270) d’*hincha* ‘encono’ (del s. XVI), derivant aquell de l’esmentat exhortatiu i aquest del verb *hinchar* (§§ 11, 14).

2) Col. considera «a hopeless effort» l’intent de G. d’explicar «lo *siulet* de la bombardà» com a ‘so de xiulament’, i afirma la bondat de la seva explicació que tot veient en aquesta glosa el sentit de ‘llengüeta’ el relaciona amb *anche / enche* (1999: 111).

Crec haver demostrat per què el cat. *inxà* en els seus sentits materials no es pot relacionar amb aquesta família gal·loromànica (§ 6), i com he notat (§ 7) en aquest article em proposo explicar *inxà / guinxa* ‘llengüeta’ com a mot d’origen onomatopeic, de base diferent que *inxà* ‘malvolença’ (§ 13).

3) Col. trobava problemàtic sobretot la idea que els mots corresponents de les tres llengües hispàniques —*inxà* ‘malvolença, irritació’ (cat.), *incha* ‘odio, irritació’ (cast. ant.), i *incha* id. (port.)— es poguessin formar, de manera espontània i independentment, damunt un exhortatiu *inša! / inča!*. Ens diu: «I find it difficult to believe that this lexicalization of the same hissing sound took place independently in all three linguistic domains of the Iberian Peninsula» (1999: 110). Amb aquest motiu, fa constar que ell no creu en poligènesi i que és més aviat partidari de «waves of expansion» del lèxic des d’un centre (p. 110 i 112).

Col. així introduïa a la discussió una nova qüestió: la teoria lèxica de poligènesi vs. monogènesi amb irradiació. Ara bé, la teoria de la monogènesi és ben establerta i provada, i sempre ens ha servit de guia en els estudis etimològics. Amb tot, però, desitjaria notar que quan a l’article de 1991 jo suggeria, amb tota naturalitat, que el cast. ant. *incha* ‘odio’ s’ hauria format de l’exhortatiu *inča!* paral·lelament al cat. *inxà* d’*inša!*, actuava pels ensenyaments adquirits de l’observació del lèxic de creació expressiva, particularment dels mots que expressen la idea d’‘aquissar’.⁸ Així puc dir que essent, en la formació de mots d’aquesta mena, el punt de

6. El plural «articles» del títol es refereix a la nota en G. (1992) i a l’article de 1991. La nota de Col., escrita en català, fou traduïda a l’anglès pel professor Curt Wittlin.

7. La rèplica fou publicada en el *Catalan Review* XIII “Homage Volume for Professor Joseph Gulsoy”, 107-115.

8. A l’article *quisso* del *DECat* (VI, 968-9) s’estudien una tria de verbs amb el significat d’‘aquissar’: *aquissar, aiçar, atissar*, etc.

partida un crit o una interjecció, i no un mot ja format, no podem operar, en llur estudi, amb rigidesa de teories. Aquests elements expressius apareixen de vegades en diverses regions d'una llengua, i àdhuc en diversos dominis lingüístics, sovint amb lleus diferències fonètiques, sense que un pugui dir quina localitat havia estat el punt d'irradiació.⁹ De fet, un bon exemple n'era l'exhortatiu *itsa / issa*, que havia donat origen —com s'havia indicat en G. 1991 i repetit ací (§ 7, 2)— a verbs en tres dominis lingüístics: *hicier* (fr. ant.), *aïçar* (cat.) i *aïçar* (cast.). S'ha de lamentar que Col. no s'hi hagi fixat.¹⁰

NOU PLANTEJAMENT

8. En aquesta nova elaboració del tema seguiré aquest ordre de presentació:

- a) Informació sobre *inxà* 'malvolença' i *inxar* 'aquissar, provocar' (§ 9),
- b) Formació d'*inxà* 'malvolença' i *inxar* 'aquissar, provocar' (§ 10),
- c) El castellà antic *incha* 'odio' (§ 11),
- d) Els sentits materials d'*inxà* (§ 12),
- e) *inxà* / *guinxa* 'llengüeta' (§ 13),
- f) El castellà *hincha* 'encono, animadversió' (§ 14),
- g) El portuguès *incha* (*encha*) (§ 15),
- h) Resum de conclusions (§ 16).

Informació sobre *inxà* 'malvolença' i *inxar*

9. En les glosses 2 i 1 de l'antic rimari, el *Torcimany*, «*inxà*, per desgrat» i «*inxà*, per lo siulet de la bombardà», identifiquem *inxà* 'malvolença' i *inxà* 'xiulet (so de xiulament)' o 'llengüeta (d'un instrument de vent)', dos homònims de creació expressiva, de base diferent. El mateix rimari ens forneix el primer exemple d'*inxar* 'aquissar, instigar' en la glossa 4 «*inxà*, per aïçar», verb català que Lluís d'Averçó distingeix expressament del castellà *inchar* 'inflar' que ens dóna en la glossa 3 «*inxà*, per inflar» (§ 1).

El *DECat* (IV, 861b, 25ss.) inclou, citant de *l'Inventari de la llengua catalana* de Bernat Alart, aquests dos passatges extrets de trasllats judicials rossellonesos de 1396 i 1398:

si ha depositat per odi, per ira, mala volentat, *inxà*, o iniquitat d'algú ... (1396),

9. En el citat article *quisso* del *DECat* (n. 8) es donen indicacions sobre la distribució geogràfica dels verbs estudiats. Per exemple, *atissar*, que es dóna en el Conflent, l'Empordà, Ripoll, etc., té molta extensió en els parlars occitans com *atissá*, amb var. *otissá*, i també en els parlars normands com *atisser*, amb variants amb [š] *at-ticher*, *-ier* (VI, 968b54ss.).

Com a cas anecdòtic voldria notar que a Turquia hom instiga el gos amb el crit *k_s-k_s* (amb vocal posterior alta). És molt possible que la semblança fonètica amb *kis-kis*, que ha donat el cat. *aquissar*, sigui una coincidència; però qui sap?

10. Col. 1999, amb la mateixa teoria lèxica reacciona contra la idea de G. que els verbs romànics de sentit nàutic, *hissar*, *hissar*, *izar*, *içar*, *issare* es formessin independentment de l'exhortatiu *itsa / issa* en funció de mandat. Desitjaria notar que tracto aquest tema en un article que tinc en marxa.

interrogat si entre ells ha haüdes *hinxes*, manasses, bregues en temps passat ...[si] no y sap neguna divisió o *inxà* (...) com és fama que tot lo loch de Argilers sia divisat e *inxat* en dos parts (1398).

Notem l'equiparació d'*inxà* amb *mala volentat* o *iniquitat* en l'escrit de 1396, i en el de 1398 l'ús d'*hinxes* 'provocacions', i, a més, *inxà* 'discòrdia, dissensió, antagonisme', i *inxat* 'dividits per discòrdies', participi-adjectiu, del verb *inxar* amb el sentit de 'provocar discòrdies'.

Col. (1986: 440) ens dóna un exemple que apareix en un escrit de 1396 procedent de la cancelleria reial. Es tracta del text d'un interrogatori específic, entre un catàleg d'altres, que els jutges havien previst d'emprar en interrogar els testimonis durant el famós procés contra els consellers del rei Joan I, acusats d'haver aconsellat al finat rei de cometre «actes injusts» i d'haver «dissipat i usurpat» el patrimoni reial:

Interrogat si sab ni ha hoyt dir que los desus dits o alguns d ells hajen o hajen consellat o fet manar ... que lo dit senyor (= el rei) sens tot proces fees derrocar o cremar alguns castells, heretats de algun per iniquitat e propria venjança o *inxà* e contra justicia que alguns d ells (= consellers) havien ab ell¹¹

Vist el text del procés veiem que aquest interrogatori fou dirigit als testimonis que podrien incriminar el conseller Mossèn n'Exemen Pérez d'Arenós:

Interrogat si sap o ha hoyt dir que l dit mossen Eximen Perez haia consellat o fet manar ... que lo dit senyor (= el rei) sens tot proces faes derrocar o cremar alguns castells, heretats de algun per iniquitat o propia venjança o *juxa* [sic] e contra justicia que el dit mossen Eximen Perez havia ab aquell (citem de *BRABLB*, XXVII, 391).

Col. ens donà, a més, aquest exemple d'un document de 1428 de Deià (Mall.):

E vos atrobant aquell en lo dit loch més per *inxà* e malvolensa que aportats a aquell per rahó de la dissensió que ha haüda ab lo dit vostre fil, li havets levades les armes (1986: 441).

Del testimoniatge procedent del *Torcimany* (redactat a Barcelona), de la cancelleria reial (Barcelona) i del Rosselló i Mallorca, deduïm que *inxà* 'malvolença' i *inxar* 'aquissar, instigar, provocar' tenien força presència en la llengua general, diària i formal, en el segle XIV, i llur arrelament en tot el domini lingüístic ens indica que eren de formació ben antiga, com ho era el verb *aïçar* 'aquissar', format de l'exhortatiu *itsa* a les primeries del s. XIII, si no abans.

No hi ha documentació d'aquests mots fins al s. XIX quan reapareixen en el diccionari menorquí de Febrer i Cardona (c. 1830), que duu aquestes entrades: *inxad* 'provocado', *inxar* 'provocar', i *inxas* 'provocación'.¹² J. Amengual en el seu diccionari mallorquí (1858-78) recull només el substantiu *inxà* amb els sentits de 'odio, encono o enemistad', significats que sol assignar el diccionari acadèmic al cast. *hincha*, i, de fet, el lexicògraf mallorquí hi dóna aquest darrer mot com a equivalència castellana del mot català (*DECat* IV, 861a, 20-21).

És evident que Amengual considerava *inxà* emparentat amb el castellà *hincha*, un punt

11. Col. cita de Marina Mitjà, "Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge", *BRABLB*, XXVII, 1957-58: 384.

12. Ed. de Maria Paredes, p. 250.

que va atreure l'atenció de Coromines, qui, com ja sabem, a l'article *inxà* del *DECat* tractà de demostrar que *inxà* seria un manlleu del castellà. De fet, Coromines veient-hi un suport a la seva tesi notava: «sembla, doncs, que molts insulars ja s'adonaven, com ho fa Amengual, que [*inxà*] és un manlleu del castellà afectiu *híncha*» (ib., 861a, 26ss.).

Ara bé, s'ha de notar que *inxà* 'malvolença' no fou recollit pels diccionaris del Principat del s. XIX (Belvitges, Labèrnia) i que no fou emprat, segons que sapiguem, pels escriptors de la Renaixença. Ens preguntem si això no es deuria al fet de ser considerat pels lexicògrafs i pels escriptors un manlleu del cast. *híncha*, mot popular i afectiu, de to baix. Hi ha sempre la possibilitat que una tal consideració hauria causat, en gran part, la gradual minva d'*inxà* 'malvolença' en la llengua, i la seva perduració només en els parlars conservadors.

En tot cas, els autors del *DCVB* semblen haver vist que el mot en qüestió, que té arrelament en els parlars del nord-est del Principat i en el Rosselló i les Balears, no podria ser un castellanisme en la llengua, i fins havien tractat de remuntar-lo, com hem vist (§ 3), a un origen llatí, encara que sense èxit. El *DCVB* dona *inxà* 'malvolença' com a mot de Mallorca i Menorca, usual en les locucions *moure inxes* 'provocar renyines' (Men.) i *dur-se inxes* 'portar-se mútuament mala volentat' (Mall.). Notem l'ús que fa d'aquesta darrera locució Mossèn A. Alcover, mallorquí, en una de les seves cartes públiques, de 1920: «... les sempiternes *inxes* que *se duen* catalans i castellans» (*DECat* IV, 861a, 13ss.). Moll, *Vocab. mall.-cast.* (1965) duu '*inxà*', 'rencilla'. La frase feta *tenir algú de cap d'inxà* 'tenir-li malvolença', que el *DCVB* dona per a l'Empordà palesa que *inxà* 'malvolença' hi tenia ús fins fa poc en aquella zona.

Com hem dit el verb *inxar* 'provocar' apareix en el diccionari menorquí de Febrer i Cardona (c. 1830); el Sr. F. de B. Moll, menorquí, molt probablement coneixia bé aquest mot a jutjar pel següent exemple que cita del parlar diari a l'article *inxar* 'instigar, moure inxes' del *DCVB*: «Si algú o altre no l'*inxés*, no faria el que fa». Segons aquest diccionari *inxar* s'usaria en els dialectes de pir.-or., or., occ., men., però certament hi hauria d'haver un error, car no hi ha indicati que aquest verb tingués ús tan general en temps moderns. D'altra banda, estem segurs que s'usava fins a una data recent en el Rosselló com ens ho certifica el següent testimoni que cita el *DCVB* d'un escrit de 1912 de l'autor vallespirenc J. Sant Salvador: «Y tu li tens la llengua, no digas, no, dona; tu *inxas*, tu punxas, tu atisas!».

Formació d'inxà 'malvolença', inxar 'aquissar, provocar'

10. En G. 1991 vaig suposar que aquests mots s'haurien format d'un crit exhortatiu *inša!*, *inša!* dirigit a un gos perquè arremeti, o per irritar-lo (p. 410). Del qui així instigava o irritava el gos hom deia que «l'*inša*» o que «l'instiga o l'irrita amb *inšes*», contexts en els quals hom identificava el verb *inxar* i el substantiu *inxà* respectivament. A propòsit d'aquesta identificació observem que l'exhortatiu *inša!* es deia en funció d'un mandat, i aquest element amb la seva forma en *-a* s'interpretava fàcilment com a imperatiu d'un verb *inxar*.

La idea de considerar *inxà* i *inxar* mots de creació expressiva no havia estat un acudit fortuït. El cas és que la major part de mots que expressen la idea d'atiar el gos solen ser en majoria paraules formades d'una veu o crit exhortatiu, com ara: *aquissar*, de *kis-kis*, *atissar*, de *tis-tis* (veg. *DECat* VI, 969b10ss.), el cast. *azuzar*, de *zuzo* (*DECH* I, 441a, 19).

Notem també que els verbs que signifiquen 'aquissar' sovint s'apliquen a persones i llavors el seu semantisme natural comporta la noció d'incitar a la baralla, irritar, provocar'. El *DCVB*, que recull *aquissar* 'incitar un gos perquè investí' en el dial. or. i pir.-or., reporta, a més, el seu ús com 'irritar molt, exasperar (una persona)'; Cor. 1990 dona en el parlar de la Vall d'Aran *ahiscà* (fet evidentment damunt *hiska!*), *enhiscà*, *enniskà* 'aquissar, atissar o abui-

xar', tot notant que s'usa també en el sentit d'excitar, aquissar algú contra algú' (p. 26b39ss.); Simin Palay en el seu diccionari del bearnès i gascó duu *aguissà*, *ahiscà* 'exciter, par cris et gestes, à se battre, à mordre' (p. 21).

En assignar a *inxar* la base *inša!* ens hem guiat per l'infinitiu *aiçar* 'aquissar', que, com sabem, s'explica per la interjecció exhortativa *itsa!*, i, que n'hi ha, d'aquest exhortatiu, rastres segurs (§ 7). Notem que Col. ens en proporciona un exemple del s. XIII, «aquell qui *aiçarà* ca...», i segons el següent preciós exemple de c. 1385 que ell ens brinda es veu que *aiçar* també s'havia usat en el sentit de 'irritar': «E com fos mogut e *aiçat* per aquestes paraules» (Col. 1986: 441). És colpidor el paralelisme entre *aiçar* 'aquissar', 'irritar, enutjar' que es basa en l'exhortatiu *issa!* i *inxar* 'aquissar', 'irritar, provocar discòrdies' que pressuposa una base *inša!* Per aquesta raó i d'altres que esmentàrem en G. 1991 vaig considerar l'exhortatiu *inša!* una variant fonètica d'*itsa* / *issa!*

El castellà antic incha 'odio'

11. Notem l'únic exemple d'aquest mot que apareix en la *Primera Crònica General* d'Alfons el Savi (de c. 1270):

Maldita sea la sanna del Traydor Julián...; maldita sea la su yra, ca mucho fue dura et mala, ca sandio fue él con su rauia et coraiosio con su *incha* (Col. 1986: 436).

Contra l'opinió de Col. sempre havia considerat dubtós que aquest testimoni de c. 1270 representés la primera atestació del cast. *hincha* 'encono', derivat d'*inchar* / *finchar* (INFLARE).

Darrerament, però, m'ha vingut a l'atenció uns testimonis medievals de la locució *hincharse las narices* o *hincharle a uno las narices* 'irritar, enrabiar'. Malkiel (1954: 166, n. 2) ens dóna aquest passatge, procedent del *Libro de Alexandre* (c. 1240), on es descriu el combat entre Hector i Achilles:

Achilles toda vía [= más y más] yva escalentando,
Yva-lo poc'-a poco Pallas encorajando (= enojando),
Ybanli con la yra las narizes *finchando* (ms. P, 696c).

Ens dóna encara un altre testimoni, procedent del *Libro de Buen Amor* (c. 1330); Juan Ruiz parlant d'un cavall gallard condemnat a tirar de l'arada ens diu que:

Tenía del gran yugo — folladas las cervizes,
del *inojar* (= enojo) .... *finchadas las narizes* (v. 241c, Malkiel, 1954, 166, n. 2).

A la vista d'aquests exemples, he reflexionat de si *incha* 'odio' de c. 1270 no representaria, al capdavant, un derivat de *inchar* / *finchar* (INFLARE), no relacionat amb el cat. *inxa* 'malvolença', però un examen de la qüestió m'ha convençut d'abandonar aquesta idea. No hi ha testimoniatge que sapiguem que ens indiqués que *incharse* tot sol, sense complement 'de ira', s'entenia com 'inflamar-se' en la llengua del s. XIII. M'inclino a veure en la locució *incharle* / *fincharle a uno las narices* una concretització de l'imatge suggerida pel sentit figurat d'*inchar* / *finchar*, o sigui, d'una persona inflamada d'ira. És molt possible, d'altra banda, que aquesta locució, que ha tingut continuació fins a l'època post-medieval, hagués estat un dels factors que havien contribuït a la formació d'*hincha* d'*hinchar* (§ 14).

Considero l'antic *incha* 'odio' de creació expressiva: a) per ser difícil explicar la seva derivació d'*inchar* / *finchar* en el s. XIII, i b) per la presència de la documentació que demostra que *hincha* 'encono' s'hauria derivat d'*hinchar* a finals del s. XV, i que a la seva formació haurien contribuït més d'un factor semàntic (veg. § 14). A més, hi ha indicis que havien quedat, en castellà, rastres de l'exhortatiu *inča!*

Com queda dit en G. 1991, la locució adverbial *a la hincha*, usual en l'asturià occidental, no es pot explicar sinó com a continuació de l'exhortatiu *inča!* L. Rodríguez-Castellano en el seu llibre *Contribución al vocabulario del bable-occidental* (Oviedo, 1957) ens diu: «*a la incha* indica que un peso es levantado haciendo fuerza con la palanca de abajo a arriba» (p. 386). Podem imaginar-nos que a la mateixa zona hom animava en un bon principi als homes que feien una tal feina amb la interjecció *inča! inča!*

Fins i tot la locució adverbial *a hinchá* 'con todas fuerzas', usual a la zona de Santander (G. A. García Lomas, *Lenguaje popular de las Montañas de Santander*, Santander, 1949), té traces de ser un antic *levantar a la incha* canviat a *levantar a hinchada* (*de las venas*) per etimologia popular.

Que hom hi tingués, en aquestes dues locucions, una base onomatopeica fou vista evidentment per d'altres etimòlegs, segons que es pot deduir de la nota 8 de Colón 1986: «Quizá la locución adverbial *a hincha* o *a la hincha* 'con todas fuerzas', supuestamente de origen onomatopéyico...» (p. 447); Colón no identifica qui havia fet aquesta atribució.

De fet, G. 1991 també veia un possible rastre de la interjecció exhortativa *incha!* en la interjecció de matís imprecís *incha ... y !*, usada a Andalusia segons A. Alcalá Venceslada, *Vocabulario andaluz* (Madrid, 1951; 332b). Tot suggereix que els manobres prolongaven la interjecció com *inčaaa...í* cada pas que aplicaven les forces en el procés de moure una cosa pesant. I notem finalment la presència d'*iza!* (reflex de *itsa!*) 'anda!' a Andalusia (ib.), que fa parió amb *incha ... y*.

Els sentits materials d'inxa

12. El DCVB dóna *inxa* 'estelleta, esquerdill' a l'Empordà, Girona, Costa de Llevant, la Selva, Lluçanès, Pla de Bages; exemplifica el seu ús amb aquests exemples de l'ús oral: «una *inxa* de canya», «Fregant la taula se m'ha clavat una *inxa*». Cor., que havia viscut llarg temps en les tres primeres d'aquestes comarques, diu de no haver oït *inxa* en aquest sentit i posa en dubte la veracitat de la distribució geogràfica consignada pel DCVB (*DECat* IV, s.v. *inxa*); però, segons la informació obtinguda per Col. d'individus oriünds (1986: 442, 1989: 169), *inxa* 'esquirra, pincho (de madera)' és ben conegut a Vic i a la regió d'Osona, i a Roses (Alt Emp.), i també es coneix a Girona i Ripoll; és segur, doncs, que el DCVB, els materials del qual foren recollits entre 1905-1925 principalment, ens donava la informació justa per a aquell període.

Segons indicis el mot sempre havia tingut gran vitalitat a la zona d'Osona. L'escriptor Martí Genís i Aguilar, que era nadiu de Vic, l'usa en la seva obra, *Narracions casolanes* (1907-1923): «... demostrava bé que alguna *inxa* li punyia a dins...» (Citem del DCVB, s.v. *inxa*). I Col. (1999: 109) ens dóna aquest exemple d'un escrit juvenívol de J. Verdaguer (que era de la comarca de Vic): «una espina s en (= se'm) clavava al peu, punxaguda y verinosa, o trencant un bruch, una *hincha* (e)m saltava als ulls».

Antoni Griera, que era de la rodalia de Vic, en el seu *Tresor de la llengua* assigna a *inxa* la primera accepció, 'punxa d'arç o de gavarrera' (amb la indicació usual a Catalunya); la segona accepció, 'estelleta molt petita semblant a agulles' (localitzat a Olot). Aquestes accepcions ens indiquen que *inxa* constava d'una estelleta punxeguda.

El *Diccionari Aguiló*, els materials del qual foren recollits en l'últim quart del s. XIX, registra en un poble prop de Vic (Sant Julià de Vilatorrada): «*inxà*: engruna o bocinet d'un os romput que dificulta la curació, malaltia provinent d'un os trencat» (s.v.). La definició està provista d'una interrogació, ço que suggereix que el significat del mot tal com és explicat pel subjecte-informador (un metge?) no quedava transparent a Marian Aguiló. A l'article de 1991 jo notava que el sentit que s'intentava explicar era 'engruna d'os trencat clavada a la carn', però que el subjecte havia acabat complicant la definició afegint els detalls de l'efecte de l'os trencat (inflamació, etc.).

Com he notat suara *inxà* 'mena d'empelt' apareix en el llibre *Secrets d'Agricultura* (Barcelona, 1617) de l'agrònom Fra Miquel Agustí, nadiu de Banyoles (Gironès), que havia estat prior de l'orde de Sant Joan a Perpinyà, i se suposa que havia redactat el seu tractat en aqueixa localitat. Fra Agustí parla extensament d'*empeltar d'inxà* i de les característiques d'*inxes* que serveixen d'empelt al costat d'altres maneres d'empeltar, com ara *d'escudet* i *de canonet*, i si jutgem per l'espai que hi dedica *empeltar d'inxà* era força practicada en l'agricultura catalana del s. XVII.

Col. (1986: 442-43) reproduïx llargs passatges d'Agustí, i d'allí citem breument:

empeltar de inxa, e, o [de] fleca [es fa] fenent lo arbre en la pell y la fusta,

Lo empeltar de *inxà* y de escudet se fan millor en Lluna creixent ... y se han de tallar las *inxas* a la fi de la Lluna...

Lo modo de empeltar de *inxà*, o de fleca, és de esta manera: escapsareu la estaca, o branca que voldreu empeltar tota rodona ab vna serreta...; après pendreu la *inxà* y ab vn ganivet que tall bé, la tallareu del cap gros embiaix...

El mot *fleca*, que s'hi dona com a equivalent d'*inxà*, significava 'sageta' en català antic i estava relacionat amb el fr. *flèche* (*DECat.* IV, 29b, 26). Tot indica que *inxà* era un empelt en forma de sageta, un trosset d'arbre prim i punxegut; en breu: una pua. De fet, en la versió castellana dels *Secrets d'Agricultura*, que fou feta pel mateix Agustí, *inxà* es tradueix com a *púa* (Col. 1986: 449, n. 23).

Inxa 'mena d'empelt' continua avui al Rosselló. L'erudit rossellonès E. Guiter en el seu *Vocabulari de la cultura de la vinya al Rosselló* (1972), que fou recollit principalment a la regió de Salanca (al nord-est de Perpinyà), defineix *inxà* com:

segment de sarment de planta portant dos o tres ulls; la part inferior es talla en doble bisell sobre una distància de 3 o 4 cm. Amb un sarment normal es poden fer tres o quatre *inxes*. ... L'obrer fa els bisells amb un ganivet molt esmolat, que es diu *ganivet d'empeltar* (p. 67).

A través del llibre d'Agustí *inxà* 'mena d'empelt' fou reproduïda per Belvitges (1803-1805), on s'indica ja com a antiquat, amb remissió a *empelt*; igualment en Labèrnia (1839-1840). A l'article de 1991 jo pensava que *inxà* en aquest sentit no hauria de ser conegut pels autors d'aquest diccionaris, que en general presentaven el lèxic comú a Barcelona, i a més que *inxà* en aquesta accepció molt probablement hauria estat essencialment pròpia de les zones del nord-central i nord-est, com ara Vic, Girona i l'Empordà i del Rosselló, regions on havia viscut Agustí (p. 440-41).

L'aparició d'*inxà* 'mena d'empelt' (que constava d'una pua) en 1617 ens indica que *inxà* 'estelleta' ja seria vigent en el s. XVI, i que hem de situar la seva derivació en aqueix segle o potser abans.

Com vaig afirmar en G. (1991: 412), anant d'acord amb Coromines, que el punt de partida degué ser la idea de "irritació" o "inflamació" que causa una estelleta clavada a la pell: de dir «una estelleta que *inxà* ('irrita, inflama')» o «una estelleta que causa *inxà* ('irritació, inflamació')», hom hauria passat a dir *inxà* de 'l'estelleta a la pell', i també de 'l'estelleta' en general. Recordem que *empelt d'inxà* consta d'una estelleta punxeguda.

El que s'ha de subratllar ací és que en la derivació del sentit d' 'estelleta' havien participat allora el verb *inxar* 'irritar, inflamar' i el substantiu *inxà* 'irritació, inflamació'. Notem: la definició d'Aguiló ens dóna la imatge gràfica d'un tros d'os clavat a la carn que inflama: «engruna o bocinet d'un os romput que dificulta la curació, malaltia provinent d'un os trencat»; i Martí Genís i Aguilar en el passatge citat, «demostrava bé que alguna *inxà* li punyia a dins» dóna la figura d'una estelleta a la carn que agullona. En la dita popular que inclou Griera, *Tresor* (s.v. *inxà*): «Així ha vingut a ofendre'm tapant l'*inxà* amb flor», *inxà* es refereix figuradament a estelleta en la pell que fa patir.

L'accepció 4 'home molest' que registra Griera deu ser nascuda de la noció de "un que agullona, irrita com a *inxà* en la pell"; notem també el gir *ser un inxà* 'ser un viu, saber-la llarga', usat per l'escriptor rossellonès A. Saisset, que Coromines equipara amb *ser una bona puà* (*DECat* IV, 861b, 20)¹³

inxà / *guinxà* 'llengüeta'

13. Notem que *inxà* 'llengüeta d'un instrument de vent' apareix primer en el *Diccionari de la llengua catalana* de Labèrnia (1839-1840), després en el *Diccionari català-francès-castellà* d'Antoni Bulbena (Barcelona 1905) amb l'equivalent francès de 'anche de hautbois, etc.', cast. *estrángul*, i en el *Diccionari català-castellà* d'A. Rovira i Virgili (Barcelona 1914), 'estrángul, lengüeta', 'pitón, pico'.

Griera, *Tresor*, s.v. *inxà* acc. 3: 'la llengüeta del flabiol', recollit sols en un punt, a Súria (Bages); el *DCVB* (s.v. *inxà*, acc. 2) no en dóna cap testimoni; està registrat en el *Diccionari Fabra* (s.v. *inxà*). Ara, puc afegir-hi que en una visita a Perpinyà, juny de 1990, vaig poder constatar que *inxà* 'llengüeta (del flabiol, etc.)' hi és conegut; un dels meus informadors era l'historiador Pere Ponsich.

La primera impressió que deixa aquest quadre de fets és que *inxà* en aquest sentit seria un manlleu del francès *anche*, com ho és l'it. *ancia* (*REW* 477). Però aviat deixem de banda aquesta possibilitat a la vista de la variant *guinxà* 'inxà, piulet que va al cap del grall', recollida pel *DCVB* a Bonansa (Alta Ribagorça), puix que la dualitat de formes *inxà* / *guinxà* no es pot justificar com a un préstec. Ens cal, doncs, cercar llur origen en català.

De fet, tot indica que *inxà* 'llengüeta' és un reflex actual d'*inxà* de la glossa 1 del *Torci-many* definit com 'lo siulet de la bombardà'. Recordem que *siulet* (ara *xiulet*), un derivat de l'antic *siular* (SIBILARE), té dos sentits: 1) so de xiulament, i 2) instrument que produeix el so de

13. Col. 1986 fa notar la presència de *ixena* i *eixén* 'estella a la pell' a Alins del Mont (Ribagorça), i el *DCVB* duu *aixena* 'puà que es clava al dit o a la mà' recollit a Bonansa i Senterada (Pallars - Ribagorça). Una relació amb *inxà* 'puà, estelleta' és ben vistent, si bé no fàcil de justificar: es pot pensar que *inxà* fou dotat del sufix *-én, -éna* i que havia hagut una dissimilació de les nasals: **inxén / *inxéna* > **ixén / *ixena*; Col. 1986 pensa en la possibilitat d'una influència per part del verb *eixir* (p. 449, n. 32); Cor. es refereix a *aixena* 'puà que es clava al dit' a l'article *aixena* o *xena* 'mesquita, matèria que es treu de les comunes per usar-la com a adob', consignat-li provisionalment l'ètim EXIENDA 'coses que han de sortir' (*DECat* I, 110b, 25). Col. (1989: 174, n. 32) ens informa, a més, de l'ús d'*inxà* 'llengüeta de la sabata', a Agullent (La Vall d'Albaida, València) entre els sabaters.

xiulament (cast. *silbato*, *pito*); aquest darrer sentit, una extensió del primer. Tots dos significats estan documentats pels temps del *Torcimany* (c. 1390): respectivament en un escrit d'A. Canals (c. 1405) i en un doc. ross. de 1415 (*DECat* IX, 565a, 55ss.). Així, doncs, quan Averçó posava *lo siulet de la bombardarda* molt probablement pensava en l'element d'aquest instrument de vent que produeix el so de xiulament, ço és «la llengüeta» com havia interpretat Col. (1986: 444). Ara bé, *inxà*, dit també *siulet*, es pot explicar sols suposant un origen onomatopeic, *inšš*. L'evolució suposa dues etapes: *inxà* 'so de xiulament' (basat en *inšš*) → 'llengüeta'. Suposem, doncs, que *inxà* 'llengüeta' té una base onomatopeica diferent de la d'*inxà* 'malvolença'.

És digne de notar que *siulet* emprat per Averçó amb referència a 'llengüeta d'un instrument de vent' no és un cas aïllat. Recordem que Rovira i Virgili a l'article *inxà* del seu esmentat diccionari posa com a equivalents castellans 'estràngul, llengüeta / pitón, pico'. Sembla que entenia *inxà* ultra 'llengüeta' com 'pito', i és possible que amb *pico* és referia a l'embocadura que conté la llengüeta. Interessa, a més, que els autors del *DCVB* han usat *piulet* com a sinònim de *xiulet* en la definició de *guinxa*: '*inxà*, piulet que va al cap del grall' (recollit a Bonansa, Alta Ribagorça). Notem que segons el mateix diccionari *piulet* (accep. 3) és 'xiulet; instrument per a produir sons aguts, cast. *silbato*, *pito*', usual a Ribagorça, Benavarre, La Llitera, i com a segona acceptió significa 'so agut i estrident'. Afegim que *piulet* és un derivat de *piular* 'criar amb veu prima', 'sonar amb timbre agut' i és d'origen onomatopeic, basat en *piu*, *piu* 'crit dels pollets o ocellets' (*DECat*, VI, 573b, 21).

Pel que fa a la variant *guinxa* 'llengüeta' interessa la glossa «*guinxa*, per guiscar», que apareix en la mateixa sèrie de rimes que *inxà* (535, 7) del *Torcimany*. Observem que aquest verb *guiscar* s'usa avui com 'xisclar' a Menorca, i en aquest sentit ja apareix en les *Vides de Sants rosselloneses* (text de l'últim quart del s. XIII): «vengren les lurs mulers per éls a veser, e mostraven-los lurs fils, guiscan[t] e cridan[t]» (II, 167, P43r2). Com havia conclòs en G. 1991 Averçó donava *guinxar* com a 'xisclar, xiular' —verb per la seva banda explicable per onomatopeia, en aquest cas per *ginšš*.

En G. 1991 havia notat també que l'ús de *guinxar* 'xisclar, xiular' no hauria de limitar-se llavors al domini català, com sigui que *guinchar* és viu avui en la llengua portuguesa amb el significat de 'berrar, dar silvos agudos' i el derivat *guincho* es diu de la 'voz aguda de macaquinho', 'voz, som estridente de pessoa ou de outro animal', mot que Machado en el seu diccionari etimològic considera d'origen onomatopeic.

És ben raonable, doncs, explicar el cat. actual *guinxa* 'llengüeta' d'una *guinxa* 'so de xiulament, xisclament' (derivat de *guinxar*) paral·lelament a *inxà* 'llengüeta' de *inxà* 'so de xiulament'. El que s'ha subratllat és que les dues variants *inxà* / *guinxa* 'llengüeta' són essencialment d'una base onomatopeica, d'*inšš* / *ginšš*.

Ara la qüestió: ¿com es formaria *inxà* 'so de xiulament' del so *inšš*? En G. 1991 havent operat amb la idea que *inxà* 'so de xiulament' podria ser format del so que produeix la bombardarda, l'artefacte de guerra, suggeria la seva formació en un context com: «Quan la bombardarda llançava el projectil hom deia [en oir el so produït] que la bombardarda fa *inšà*». Igual es podia dir d'un instrument de vent, «que fa *inšà*». Col. 1999 va sortir amb aquest comentari: «This kind of etymologizing, common in Coromines, has caused us etymologists the ridiculing epithet 'Sorotapts'» (p. 112).

No ens ha de sorprendre del tot la reacció de Col. com sigui que els filòlegs habitualment no solen puntualitzar el procés de la formació de mots d'origen onomatopeic. En un cas com el que ens interessa ací molts s'haurien acontentat de dir que *inxà* 'xiulet' s'ha format del so imitatiu *inšš*, i prou! La meua presentació suposa que hi havia d'haver una etapa intermèdia entre *inšš* i la lexicalització d'aquest mot, una interpretació del so imitat en una forma que pugui facilitar la lexicalització.

Finalment, com havíem indicat, *guinxa* significa a més ‘senyal en forma d’una osca que es fa a l’orella del bestiar’. En G. 1991 consideràvem aquest sentit una extensió de ‘llengüeta’, però hi ha bons indicis que tingués un origen diferent.¹⁴

El castellà hincha ‘encono, animadversión’

14. Segons la documentació que ens dóna Col.1986, *hincha* apareix en la locució *tomar hincha* en un text de 1511, i en aquest proverbi «No toméis hincha con el perro que tiene dueño» (citat de Horozco, 1580), i en un text de Cervantes «Señor Alcalde no tome conmigo la hincha ...» (1615), i *tener la hincha con alguno* en Quevedo, 1626; etc.

Com he dit suara, *hincha* ‘encono, odio o enemistad’, mot de to familiar i afectiu, s’ha explicat com a un derivat d’*hincharse* ‘inflar-se’ amb el matís d’‘inflamar-se’ pels especialistes (n. 1), i també per Col. Però sols aquest col·lega va tractar d’oferir algun testimoni a favor d’aquesta derivació, cridant l’atenció sobre *lobos finchados* ‘lobos rabiosos’ en les *Coplas de Mingo Revulgo* de c. 1475 (1986: 439) i *hinchar los carrillos* ‘irritarse, enrabiarse’ en el *Quijot* de Cervantes (1989: 164-5).

Es recordarà que referent a aquest darrer exemple jo vaig indicar (§ 11) que la locució més usada era *hincharle a uno las narices* i que se’n donava un testimoni ja en el *Libro de Alexandre* (c. 1240) i un altre en el *Libro de Buen Amor* (c. 1330). Ara, voldria afegir que se’n troben exemples en *La Celestina* i en alguns texts del s. xvi.

Sempronio, un dels servents del protagonista Calisto, en sentir parlar l’alcavota Celestina d’uns fets poc agradables concernent la seva mare morta, l’amenaça: «No me hinchas las narices con essas memorias; si no, embiart’e (= enviar te he) con nuevas a ella» (II, 102). J. Cejador y Frauca, l’editor del text, en n. 10 aclareix el sentit de *hincharle las narices* com ‘enojarle’, i il·lustra aquest sentit amb aquesta cita de l’*Exposición del Libro de Job*, 32, 2 de Fray Luís de León (a. 1583): «Ansí dicen en aquella lengua, cuando uno se enoja, como en la nuestra decimos que se hinchán las narices quando queremos hablar de la ira», i en el seu *Tesoro de la lengua castellana* Cejador ens dóna aquest altre passatge de l’*Exposición*: «El enojo levanta el ánimo e hinche [sic] las narices y el rostro de espíritu» (VI,1909: 19, 5).¹⁵ Malkiel (1954: 166, n. 2) cita aquest ex. de *Tragicomedia de Lisandro y Roselia* (a. 1549), «No me hinchas [sic] de mostaza las narices».

Com he dit, (§ 11) aquesta locució seria un dels factors contribuents a la formació d’*hincha*, i no el seu origen. A propòsit d’aquest assumpte, té més importància l’esmentat testimoni de *lobos finchados* ‘lobos rabiosos’ de les *Coplas*. Aquest exemple de *finchado* ‘rabioso’ ens demostra que *hinchar a uno* corria en la llengua en el sentit de ‘irritar, enojar’. La presèn-

14. El *DCVB* dóna l’accepció 2 ‘senyal, que es fa a les orelles dels caps de bestiar, consistent en una osca en angle molt agut a un costat de l’orella’, a Mall. i Men.; i acc. 3, ‘llombrígol’ (recollit a Llobards, Mall.). Coromines pensa que aquesta *guinxa*, terme de ramaderia, hauria de ser una variant de *ganxa*, extreta de *guinxet* en pronunciació mallorquí de *ganxet* (IV, 346b, 56ss.; més dades allí); cf. mot de Rioja: *guinche* ‘gancho, por lo general pequeño’, i acc. 2: «astilla menuda. Se metió un guinche entre los dedos» (Cesáreo Goicoechea, *Vocabulario riojano*, Madrid, Anejos del Boletín de la Real Academia Española, 1961, p. 98); notem, a més, Coromines, citant del *dicc. acad.* (1843), duu *guincho* «pincho de palo», ‘gancho puntiagudo’, explicant aquesta forma per un encreuament entre *gancho* i *pincho* (*DECH*, III, 70a, 49ss.)

15. El *Tesoro de la lengua castellana* de Julio Cejador és de gran raresa a les biblioteques nord-americanes. Expresso el meu profund agraïment al meu amic Professor Arseni Pacheco, qui ha examinat per a mi aquest repertori, de difícil consulta, i m’ha proporcionat una fotocòpia del text sobre els mots estudiats.

cia de la locució *estar / andar hinchado* (de uno) n'és una indicació, i de fet hi ha testimonis de *hincharse* 'irritar-se' en els texts dels segles xv-xvi (infra).

Estar hinchado fou usat per l'autor de *La Celestina*. En una escena d'aquesta obra Sempronio diu a Pármeno «—Oyrte ha nuestro amo, ternemos en él qué amansar y en tí qué sanar, según *está inchado* de tu mucho murmurar» (II, 69); Cejador en n. 5 aclareix el significat de *hinchado* com 'enojado', i remet a Juan del Encina (1469-1539) per un altre testimoni del gir: «Juan del sacristán, / que *anda hinchado de mí*»; en el *Tesoro* s.v *hinchado* en dóna un altre exemple citant del *Tratado de la tribulación* (a. 1588) de P. Ribadeneira (1527-1611).

Observem els exemples de *hincharse* 'irritarse, enrabiarse' que Cejador duu en el *Tesoro* (VI, 212ss.) citant de Fray Luís de León: *Exposición del libro de Job* 15, 13: «Qué *se hincha* contra Dios brío tuyo?» (1583), de l'obra *Agricultura Cristiana* (1589) d'un autor religiós Juan de Pineda: «Se indigna y *se hincha* lleno de ponzoña, de indignación, de se ver debajo de los que no son sus iguales», de "Poema heroico" de Quevedo en forma de *se hinche*: «Como el sangriento Ferragut *se hinche* / en los gigantes que descose y trincha»,¹⁶ i d'un altre escrit de Quevedo que no hem pogut identificar: «*Nos hinchamos*, embravecemos y amostazamos»,¹⁷ i *hinchar*, intransitiu, d'un text de cetreria que tampoc no hem pogut identificar: «Son halcones muy malenconiosos, y por cualquier cosilla *hinchan* (= 'se enojan') hasta reventar»¹⁸

S'haurà notat la grafia *hinche* en el passatge citat del "Poema heroico" de Quevedo, on hauríem esperat *hincha* d'acord amb la rima, i *e hinche las narizes* en Fray Luis de León i *no me hinchas las narices* en el passatge citat per Malkiel de *Tragicomedia de Lisandro*. No es tracta d'errors d'impremta. Recordem que el verb *henchir* 'omplir' (IMPLERE), que tenia antigament les variants *enchir*, *fenchir*, i també *inchir*, *finchir*, solia tenir en comú, sobretot en la variant amb *hin-*, algunes formes en comú amb *hinchar* / *finchar* (cf. *finchió* / *finchó*, etc.) i, a més, coincidia semànticament amb aquest darrer verb en alguns dels seus sentits (cf. *hinchar* una cosa 'inflar-la' / *henchir* 'omplir-la', *hincharse* / *henchirse* 'hartarse'), i aquest fet havia estat la raó principal del minvament del seu ús i del seu eventual reemplaçament per *llenar* en el llenguatge parlat.¹⁹ El que interessa ací és que molts autors solien confondre formes de *henchir* amb les de *hinchar* com en els casos esmentats, i en efecte, degut a aquest fet, Cejador, erudit de poc criteri lingüístic, havia cregut que *henchir* era només «una variante fónica de *hinchar* por el matiz del significado» (*Tesoro* VI, 215), i va posar el passatge de Fray Luís de León, on apareix *hinche*, a l'article *henchir* (ib., p. 216). Afegim també que Malkiel 1954 notava que en el citat passatge de *La Celestina* («No me *hinchas las narizes* con esas memorias») es tractaria, pel que concerneix el significat, «más bien de *henchir* ['omplir'] que de *hinchar*» (p. 166, n. 2), ço és, que el significat seria 'no me llenes las narices con esas memorias'. A més, en els exemples de *estar / andar hinchado de uno* es pot detectar clarament el sentit 'estar harto de uno, estar enojado o irritado con uno' (por sus disparates, sandeces, quejas, murmuraciones).

Així, doncs, tot suggereix que en la derivació d'*hincha* amb el significat d' 'encono, animadversión' d'*hinchar* / *hincharse* el verb *henchir* amb el matís de 'hartar, enojar, irritar' havia fet un paper important.²⁰

16. *Obras completas* II, Madrid: Aguilar, p. 427a

17. Cejador posa el títol abreviat com: *Intr. Vid. dev.*

18. Cejador posa: Evang. *Cetrer.*

19. Tracta la qüestió de confusions entre algunes accepcions d'*hinchar* i d'*henchir* Malkiel (1954: 164 ss.) i Cor. a l'article *hinchar* del *DECH*.

20. En la formació del sentit deportiu *hincha* 'partidario apasionado de un equipo de fútbol', de data recent, el punt de partida també era *hincharle a uno* 'enojarlo, molestarlo' (veg. ara Gulsoy 1991: 413; i especialment la nota adicional de Col. 1999: 113).

El portuguès incha (encha)

15. Segons la informació que tenim (§ 3), el port. *incha* apareix en el s. XVI, i és molt possible que s'hagués format en aqueixa centúria. Malkiel (1954: 165, n.3) ens indica la presència d'*inchado* 'harto, cansado' en un passatge d'*História do descobrimento e conquista da Índia* (a.1552) de l'historiador de les Índies Fernão Lopes de Castanheda. Hi llegim:

[Vasco de Gama] hũ domingo primeiro Dabril foy ter a hũas ilhas que estauão bẽ junto da costa, & a primeyra foy posto nome a ilha do açoutado. E a causa foy porque foy nela açoutado ho piloto mouro de Moçambique por dizer que aquelas ilhas erão terra firme, & como ja Vasco de Gama ya *inchado* dele de quando lhe não quisera mostrar a agoada de Moçambique ... mandouho açoutar muy cruamente (Livro I, cap. 8)

Així, doncs, Vasco de Gama havia manat assotar el pilot moro de Moçambic per haver dit que aquelles illes eren terra ferma, i, a més, perquè *estava irritat* d'ell des del dia que no li havia mostrat el lloc de l'aiguada.

La locució *ir inchado* suggereix que la derivació d'*incha* 'aversão' havia seguit el mateix camí que el cast. *hincha*. En portuguès el reflex corresponent d'IMPLERE 'omplir', *enchir* també tenia coincidències semàntiques amb *inchar* (INFLARE), i això explicaria la variant portuguesa *encha* que ha conviscut amb *incha*.

16. *Resum de les conclusions*

a) El cat. *inxa* 'malvolença, irritació' i *inxar* 'aquissar' (ant.), 'irritar, provocar' s'expliquen com a mots de creació expressiva, formats d'un exhortatiu *inša!* dirigit, en funció de mandat, a un gos perquè arremeti (§ 10). *Inxa* 'estelleta, pua' s'explica pel sentit 'irritació causada per una estelleta clavada a la pell' (§ 12). *Inxa* 'llengüeta d'un instrument de vent' amb la variant *guinx* s'expliquen per una onomatopeia *inšš / ginšš*, so imitatiu suggerit pel xiulament de flabiol, clarinet, etc. (§ 13).

b) El cast. ant. *incha* 'odio' s'explica més bé com a mot de creació expressiva, format d'un exhortatiu *inča!* que com a forma antiga d'*hincha* 'encono' (§ 11). *Hincha* 'encono', segons tots els indicis fou format d'*hinchar* pels finals del s. XV, contribuint-hi en l'aspecte semàntic el verb *henchir* 'omplir' que coincidia amb *hinchar* en algunes accepcions bàsiques (§ 14).

No hi ha dades adequades per a l'estudi del port. *incha* 'odio, enemistad'; però sembla haver-se format a la primera meitat del s. XVI (§ 15).

BIBLIOGRAFIA

- AVERÇÓ, Luís d' (1956): *Torcimany de —. Tratado retórico gramatical y diccionario de rimas, siglos XIV-XV* (ed.) J. Mª Casas Homs, Barcelona: CSIC.
- BARBIER, P. 1934: "Notes on Initial H in the North French Area", *Revue de Linguistique Romane*, 10, p. 90-165; esp. 139-142.
- BDE = *Boletín de dialectología española* (continuació de *Butlletí de dialectologia catalana*).

- Belvitges 1801-1805 ESTEVE, Joaquim / BELVITGES, Josep / JUGLÀ, Antoni (1803-1805): *Diccionario catalán - castellano - latino*. Barcelona.
- CEJADOR Y FRAUCA, Julio (1909). *Tesoro de la lengua castellana*. Vol. VI. Madrid. (Serie) El lenguaje.
- Col. 1986 COLÓN, Germà (1986): "Precisiones y complementos sobre el español *hincha* 'encono', portugués *incha* y catalán *inxà*". *Studia in honorem prof. M. de Riquer*. Vol. I. Barcelona: Quaderns Crema, p. 435-439.
- Col. 1989 COLÓN, Germà (1989): *El español y el catalán, juntos y en contraste*. Barcelona: Ariel, 1989 (cap. 4, *Hincha* i *inxà*, p. 159-175.)
- Col. 1999 COLÓN, Germà (1999) [2000]: "Discordia concors: A Reply to J. Gulsoy's Articles on Cat. *inxà*, Cast. *hincha*, and Port. *incha*". *Catalan Review*. Vol. XIII, 1-2, p. 107-115.
- DCVB ALCOVER, Antoni, M. / MOLL, Francesc de B. (1926-65): *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma de Mallorca: Moll.
- DECat COROMINES, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 10 vol. Barcelona: Curial.
- DCEC COROMINES, Joan (1953-57): *Diccionario crítico y etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos. 4 vol.
- DECH COROMINES, Joan / PASCUAL, J. A. (1980-1983): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos. 6 vol.
- Diccionari Aguiló AGUILÓ I FUSTER, M. (1915-1934): *Diccionari Aguiló*. FABRA, Pompeu / MONTOLIU, Manuel de (eds.). Barcelona: IEC. 8 vol.
- DIEZ, F. (1887⁵): *Etymologisches Wörterbuch der Romanischen Sprachen*. Bonn.
- FABRA, Pompeu (1978⁹): *Diccionari General de la llengua catalana*. Barcelona: EDHASA.
- FEBRER I CARDONA, Antoni (2001): *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*. Maria Paredes (ed.). Barcelona: IEC, Biblioteca Filològica, XLII. 2001.
- FEW WARTBURG, Walther von (1922-): *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. Bonn / Basel.
- GRIERA, Antoni (1935-1947): *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. 14 vol. Barcelona.
- GUITER, Enric (1972): "Vocabulari de la cultura de la vinya al Rosselló". *BDE* 51: 55-100.
- GULSOY, Joseph (1992): "El Diccionari etimològic català de Joan Coromines: Uns aclariments". *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver 1990)*. Kobbervig, K. I./ Pacheco, A. (ed.). Barcelona: PAM, p. 37-59.
- G. 1991 GULSOY, Joseph (1991): «Català *inxà* 'malvolença', castellà *hincha* i portuguès *incha*: història i origen». *Miscel·lània Joan Fuster*. Vol. IV. Ferrando, A./ Hauf A. (ed.). València: Departament de Filologia Catalana; Barcelona: PAM, p. 395-414.
- Labèrnia 1839-1840 LABÈRNIA, Pere (1839-1840): *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*. Barcelona.
- La Celestina Ed. de J. Cejador y Frauca. Madrid: Espasa-Calpe. 1954.
- MACHADO, José Pedro (1967⁵): *Diccionario etimológico da língua portuguesa*. Lisboa.
- MALKIEL, Yakov (1954): "La F inicial adventicia en español antiguo (Femencia, finchar, fenchar, fallar, finojo)". *Revue de Linguistique Romane*, Vol. XVIII, p. 161-91.
- MITJÀ, Marina (1957-1958): "Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge". *BRABLB*. Vol. 27, p. 375-417.
- MOLL, Francesc de B. (1965): *Vocabulari mallorquí - castellà*. Mallorca: Moll.
- Primera Crònica General de España*. R. Menéndez Pidal (ed.). Universidad de Madrid, Facultad de Filosofía y Letras. Madrid: Gredos, 1955.

REW MEYER-LÜBKE, W. (1935): *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg. Torcimany (c. 1390), *vid.* AVERÇÓ, Lluís d'. *Vides de sants rosselloneses*. Ch. Kniazze /Edward J. Neugaard (ed.). Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1977.

RESUM

El cat. *inxà* 'malvolença, irritació' fou explicat com a manlleu del cast. *hincha* 'encono' —mot normalment considerat un derivat d'*hinchar* (INFLARE). L'autor en un article de 1991 va defensar la tesi que *inxà* i el verb *inxar* 'aquissar', 'irritar, provocar' serien de creació expressiva, formats damunt una interjecció exhortativa *inša!* emprada per a incitar el gos a atacar. Aquesta hipòtesi ha estat posada, recentment, en dubte. El present estudi torna a tractar la complicada problemàtica d'*inxà*, de diversos components semàntics, amb una nova perspectiva i amb revisions. S'hi intenta provar: a) que la tesi del castellanisme no es pot sostenir, i b) que la tesi de creació expressiva és ben defensable i que ens assegura una explicació satisfactòria. S'hi demostra, a més, que la derivació d'*inxà* 'estelleta, pua' i 'mena d'empelt', d'*inxà* 'irritació' rep suport de la documentació disponible. En canvi, *inxà* 'llengüeta d'un instrument de vent' amb la variant *guinxa*, suposen una base onomatopèica en el so imitatiu *inšš* / *ginšš*.

L'article tracta també la història del cast. *hincha*. Intenta demostrar que el cast. ant. *incha* 'odio', testimoniats només un cop en un text de la segona meitat del s. XIII, també deu ser de creació expressiva, formada a partir de l'exhortatiu *inša!* paral·lelament amb cat. *inxà* d'*inša!* D'altra banda, el cast. *hincha* 'encono', que comença a aparèixer en el s. XVI, s'explica com a un derivat d'*hinchar* 'inflar', això sí, però amb certa influència semàntica del verb *henchir* 'omplir' (IMPLERE).

ABSTRACT

Catalan *inxà* 'rancour, ill-feeling' was explained as a borrowing from Castilian *hincha* 'rancour, ill-feeling' —a word normally considered a derivative of *hinchar* (INFLARE). The author in an article of 1991 defended the thesis that *inxà* and *inxar* 'to incite (a dog)', 'to irritate, to provoke' are most likely words of expressive creation, formed on an exhortative interjection *inša!* used to urge a dog to attack. Doubt was cast on this hypothesis in a recent publication. The present study takes up once more the complicated problem of *inxà*, with its various semantic components, from a new perspective, and with some revisions. An attempt is made to prove: a) that the hypothesis which considers *inxà* 'rancour' a Castilianism is untenable, and b) that the thesis which explains *inxà* as a word of expressive creation is defensible and provides us with an overall satisfactory solution. Moreover, it is shown that the theory that derives the secondary meanings of *inxà*, 'splinter, sliver', 'a kind of cion', receives support from available data. On the other hand, *inxà* meaning 'reed of a wind instrument' with the variant form *guinxa* presuppose an onomatopoeic basis in imitative sound *inšš* / *ginšš*.

The article also deals with the history of Castilian *hincha*. Efforts are made to prove that

old Spanish *incha* 'hatred', known only from one example from the second half of the 13th century, was very likely also an expressive creation, formed on an exhortative *inča*, in parallel with the Catalan *inxa* from *nša!*, while the Spanish *hinja* 'rancour, ill-feeling', which makes its appearance in the 16th century, is explained as a derivation from *hinchar* 'to swell' (INFLARE), though with some degree of semantic influence from *henchir* 'to fill' (IMPLERE).

KEY WORDS: etymology, expressive creation, exhortatives, onomatopoeia